

NOCHTA TIBOR

A szerződési kockázatokról és azok mérséklésének magánjogi eszközeiről

About Contractual Risks and Private Law Means of Mitigating Them

Abstract: The risks of contracts are increasing nowadays. The reasons for this are increasing economic and social uncertainties. The role of important contract law principles, such as vis maior, pacta sunt servanda, or clausula rebus sic stantibus, has changed. Judicial practice must also follow this. It is an important requirement that the parties properly assess their ability to perform when concluding the contract, and price the risks well. Institutions that ratify and insure contracts are important means of mitigating contract risks. The protection of the deposit, the penalty, the surety, the protection of the balance of the contracts, and the possibility of challenging the contract in the event of a value imbalance. In case of unfair general terms and conditions, the possibility of referring to their nullity.

Keywords: risk, contract, breach of contract, clausula rebus sic stantibus, pacta sunt servanda, force major, deposit, penalty, guarantee, responsibility

Összefoglaló: A szerződések kockázatai napjainkban egyre nagyobb mértékűek. Ennek okai a fokozódó gazdasági, társadalmi bizonytalanságok. Megváltozott a szerepe fontos szerződési jogi elveknek, mint a vis maior, a pacta sunt servanda, a clausula rebus sic stantibus. Ezt a bírói gyakorlatnak is követnie kell. Fontos követelmény, hogy a felek jól mérjék fel a szerződéskötéskor teljesítő képességüket, jól árazzák be a kockázatokat. A szerződési kockázatok mérséklésének fontos eszközei a szerződést megerősítő és biztosító intézmények. A foglaló, a kötbér, a kezesség, a szerződések egyensúlyát védő fedezet védelme, az értékaránytalanság esetén a szerződés megtámadásának lehetősége. A tisztességtelen általános szerződési feltételek esetén azok semmisségére történő hivatkozás lehetősége.

Kulcsszavak: kockázat, szerződés, szerződésszegés, clausula rebus sic stantibus, pacta sunt servanda, vis maior, foglaló, kötbér, kezesség, felelősség

1. Néhány bevezető tétel

1.1. A szerződések megkötésével természetesen a kockázatvállalás, mert a szerződés általában a jövőnek készül, és megváltozhatnak azok az alapfeltevések, amelyek a feleket szerződéskötésre ösztönözték. Különösen érzékelhető e jelenség a hosszú távra szóló megállapodások, a szerződési hálózatok és az aleatórius szerződések esetében.

A kockázatok tehát nem azonos fokban tételeződnek a szerződésekben. Vannak kifejezetten fokozott rizikónak kitett kontraktusok:

– Így leginkább a *biztosítási szerződések*, ahol a biztosító *praestare* kötelezettsége nem tudjuk, hogy mikor aktiválódik, vagy egyáltalán beáll-e. A díjfizetési kötelezettség ettől a ténytől független.

– Az *alimentációs szerződések*, ahol bizonyos szerencse kérdése is az, hogy meddig kell a tartást nyújtani.

– A *hitel és kölcsönszerződések*, ahol az árfolyamnak, inflációnak a szerepe később óriási lehet (ezt tapasztalhattuk a devizahitel-szerződéseknél).

– A *hosszú távú (hálózatokat teremtő) szerződéseknél* (franchise, leasing, bizalmi vagyongazdálkodás, szindikátusi megállapodások, koncessziós szerződések, biztosítéki szerződések stb.) önmagában az idő teremt többletrizikót.

1.2. A szerződési kockázatok viselése nem nehezédhet csupán az egyik félre, annak *egyensúlyt fenntartó elosztására van szükség*. Kérdés, hogy e kockázatelosztás mennyiben a felek autonómiája körébe tartozó lehetőség legyen, és mikor kelljenek a külső beavatkozások? Milyen szerepe legyen a jogalkotásnak vagy a bírói módosításnak?

Amit véleményem szerint fontos szem előtt tartani, az az, hogy a szerződés maradjon elsősorban a felek uralma alatt, mert a kockázatok megfelelő elosztása a felek által választott szerződési egyensúly fenntartásának a leginkább hatékony eszköze. Külső beavatkozások soha nem járnak ekkora sikerrel, ezért maradjanak kivételesnek.

1.3. Egyre inkább megfigyelhető az a tendencia, amelynek megfelelően a felek *a szerződési kockázatok elosztását hatékonysági teszteknek vetik alá*. Cél a kockázatelosztással fenntartani a felek paritását, mert ez a hatékonyság erősítője. Ennek megfelelően például a *hard-ship* intézményének alkalmazása előtt a szerződési jogban különösen kitégultak a lehetőségek. Jelesül kíváncsi, hogy a szerződés újratárgyalására vállalkozó kötelezettséget a felek, ha a szerződéskötést követően az egyik fél számára a szerződés teljesítése lényegesen elnehezül, és ez nem valamelyik fél érdekkörébe utalható.

Hatékonynak és a költségkímélőbbnek számít a mediáció is a bírói eljárásnál. Ezáltal is érvényesül a „*kevesebb törvényt, több szerződést*” elv.

1.4. Korunkban a szerződő feleknek sokkal többet kell kockáztatniuk, ezért könnyebben veszíthetnek! Mennyire van meg az ehhez szükséges szerződési kultúra? A kockázatok előzetes felmérése, előreláthatósága mit jelentsen általában és az egyes szerződések esetében?

Az esetleges szerződésszegés súlyos jogkövetkezményeinek elkerülése érdekében fontos, hogy milyen alkufolyamat előzi meg a szerződéskötést, hogyan árazzák be a felek saját kockázataikat.¹ Életünket áthatják a bizonytalanságok – egyáltalán nem könnyű előre kalkulálni a szerződés teljesítésének lehetőségeit a szerződéskötéskor. Amikor utólagosan vizsgáljuk a felek ez irányú magatartását, szerepe kell legyen ezért az észszerűségnek, a célszerűségnek, sőt a méltányosságnak is.

1.5. Fontos dilemma a szerződések teljesítésének zavarai esetében, hogy *kockázattelepítés legyen-e az eredmény és miért, vagy kockázatelosztás és miért?* Ez utóbbi megoldás

1 KEMENES István: *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, II., szerk. VÉKÁS Lajos, GÁRDOS Péter, 2. Wolters Kluwer Hungary, Kiadó, 2020, 1695–1702.

választása már a kontraktuális felelősség világába irányít. Kinek a kockázati körébe utaljunk egy kártérítési kötelezettséget és miért? Mennyire kell és kinek a kockázatok felismerni? Ez ma a szerződésszegésen nyugvó polgári jogi felelősség fő kérdése.

1.6. A *kockázatok túlvállalása, túlfeszítése* sok esetben kilép a szerződés relatív világából, és társadalmi, szociális problémákhoz vezet (csődbe menő vállalkozások miatt munkahelyek megszűnése, pénzügyi-gazdasági krízisek előidézése és ennek hatása-ként az infláció).²

Egyáltalán *jogszerű-e olyan szerződéseket kötni, amelyek valamelyik fél gazdasági ellehetetlenüléséhez vezethetnek?* Ilyen dilemmát okoztak az árfolyamkockázatra alapított szerződések. A devizahitel-szerződések szomorú következménye lett Európa-szerte az adósok gazdasági ellehetetlenülése. Ez az eredmény idegen a szerződés intézményétől. Egy szerződés nem szabad hogy csapda legyen, nem szabad hogy gúzsba kösse az egyik felet! Ezért csak óvatosan tehát a szerződés egyoldalú módosításának diszpozitivitásával az általános szerződési feltételekben! A kockázatok túlvállalása sem eredményezheti önmagában az üzleti halált, ez ellentmond a szerződési érdekek kölcsönösségének, a szerződés elvárható belső immanens igazságosságának.³

1.7. A *pénzügyi, gazdasági krízishelyzetek, fegyveres konfliktusok* is tépázzák a szerződéseket világsszerte. Sajnos ezekkel a körülményekkel is számolni szükséges. Körülvetve e jelenségek burka a békét, stabilitást jobban kedvelő és szolgáló szerződést!

1.8. A szerződésekre vonatkozó általános szabályok a huzamosabb időre kötött, gazdasági tartalmú, hálózatokat kialakító szerződésekre másként működnek, mint a prompt ügyletekre.

Több fontos hagyományos szerződési elv tekintetében mint *a culpa in contrahendo*, *pacta sunt servanda*, *a clausula rebus sic stantibus új kihívások jelentkeztek*. A változás ereje azonban nem közömbös. E szempontból keresi a válaszokat a jogalkotás és a joggyakorlat arra a kérdésre, hogy mit lehet, illetőleg mit kell a szerződéskötéskor előre látni (mert ez a normál általános élettrizikó (allgemeines Lebensrisiko) világa), és mi az, ami a legnagyobb körütekintés esetén sem volt előre látható, kalkulálható? Ez nem oldható meg pusztán a kárveszélyviselés szabályával és csak valamelyik fél érdekkörébe utalásával (pl. *casum sentit dominus* elve).

A *pacta sunt servanda* elvének teljesülését megnehezíti, hogy egyes fontos gazdasági szektorok (fuvarozás, építőipar, ingatlanhasznosítás stb.) jobban kitettek a nyersanyagárak változásainak, a tőzsdei folyamatoknak, a versenynek, sőt a munkaerő-problémáknak. Ennek továbbgördülő hatásai vannak.

A *pacta sunt servanda* csak a *clausula rebus sic stantibus* által értelmezhető, mert a szerződéskötést követően körülményekben bekövetkező lényeges változások tartós szerződések esetében a teljesítés zavarait idézhetik elő. Ezek a változások a felek és a szerződési tartalom tekintetében egyaránt bekövetkezhetnek. A *vis maior* köre a római jogi megközelítéséhez képest kibővült a felek által megállapított esetkörökkel.

2 Günter WEICK: *Force majeure*, Zeitschrift für Europäisches Privatrecht, 2014/2, 282–283.

3 NOCHTA Tibor: *Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság?* Jog – Állam – Politika, 2011/2, 87–97; Boóc Ádám: *Megjegyzések a Covid–19 hatásairól a magyar szerződési jogban*, különös figyelemmel a vis maior fogalmára, Glossa Iuridica 7, 2020/Különszám, 85–94; Volker ENMMERICH: *Das Recht der Leistungstörungen*, 3. Auflage, C.H. Beck, Bayreuth, 1990, 307–326.

A kérdés ma az is, hogy a felek mit tartanak az ellenőrzési körükön kívül eső körülményeknek, és nem csak az, amit a törvény és a bíró az emberi erővel el nem háríthatósággal jelöl annak.

A *culpa in contrahendo* elve betartásának fokozódik a jelentősége, mert a szerződéskötést megelőző együttműködés és kölcsönös tájékoztatás kihat a teljesítésre, megelőzheti, mérsékelheti a szerződésszegés kockázatát.

A szerződési érdekek megerősítésére és biztosítására szolgáló intézmények szerepe megnőtt (kötbér, zálogjog, garancia, fedezeti szerződések). A szerződéses rendelkezéseknek szolgálniuk kell a veszteségoptimalizációt (a szerződés megmentése a cél, és nem a felszámolása).

A konferencia témája miatt sem mellőzhetem annak megemlítését, hogy Grosschmied természetesen több fejezetfejtegetésében is érinti a kockázat kérdéseit. Zsenalitását mutatja, hogy a veszély, véletlen, felelősség, kockázat kategóriáit egymással való összefüggéseikben, egymástól való megkülönböztetésük fontosságában mint sokszor a „homorú és domború” eltérésében láttatja velünk! Mindezt konkrét kötelmi jogi helyzetekre, intézményekre ráillesztve, mint példának okáért a szerződésszegés, a kamat, a felelősség.

2. Néhány fontosabb jogintézményről, amelyek fokozzák a szerződéses kockázatokat, és arról, hogy milyen lehetőségei vannak ezen szerződési kockázatok mérséklésének

2.1. Az *általános szerződési feltételek elfogadása* a másik fél (különösen a fogyasztó) számára kétségtelenül többletkockázatok vállalásával jár együtt. A magyar Ptk. azt a feltételt tekinti általános szerződési feltételnek, amelyet az alkalmazója a) *több szerződés megkötése céljából egyoldalúan*, b) *a másik fél közreműködése nélkül előre meghatározott*, és amelyet c) *a felek egyedileg nem tárgyaltak meg*.⁴ Általános szabály szerint az általános szerződési feltétel akkor válik a szerződés részévé, ha *alkalmazója lehetővé tette, hogy a másik fél* annak tartalmát a szerződéskötést megelőzően megismerje, és ha azt a másik fél *elfogadta*. Az elfogadás lehet kifejezett szóbeli vagy írásbeli nyilatkozat, de akár ráutaló magatartás is. A „*lehetővé tette*” fordulat alapján nemcsak az ÁSZF tényleges kézbeadása, hanem az üzlethelyiségben, irodában történő kifüggesztése, honlapon történő megjelenítése is alkalmas eszköz lehet.

A Ptk. a tisztességtelen szerződési feltételek érvénytelensége körébe vonja mindazon eseteket, amikor a gyengébb érdekérvényesítő képességgel rendelkező

4 Az értelmező szabály alapján csak valamennyi törvényi feltétel együttes fennállta esetén állapítható meg, hogy a használt feltétel ÁSZF. A törvény a *bizonyítási terhet megosztja* a felek között olyképpen, hogy az általános szerződési feltételt alkalmazó felet terheli annak bizonyítása, hogy a szerződési feltételt a felek egyedileg megtárgyalták. A másik fél bizonyítási terhe a tényállás többi eleme (6:77. §). L. még BENKE József, NOCHTA Tibor (szerk.): *Magyar polgári jog. Kötelmi jog* I., Dialóg Campus Kiadó, 2017, 81–83.

fél hátrányára a jóhiszeműség és tisztesség általános követelményének megsértésével próbál a másik szerződő fél előnyhöz, legalábbis előnyösebb szerződési pozícióhoz jutni.⁵

Az általános szerződési feltétel tisztességtelen voltának megállapításakor vizsgálni kell a szerződéskötéskor fennálló minden olyan körülményt, amely a szerződés megkötésére vezetett, a kikötött szolgáltatás rendeltetését, továbbá az érintett feltételnek a szerződés más feltételeivel vagy más szerződésekkel való kapcsolatát.⁶

Fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben a tisztességtelen általános szerződési feltételre vonatkozó rendelkezések alkalmazásának a törvény tágabb teret enged. Lehetővé teszi ugyanis, hogy a fogyasztó érdekében hivatkozni lehessen az általános szerződési feltételnek nem minősülő, de előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalta szerződési feltétel tisztességtelenségére is. A gyengébb szerződéses pozíciót betöltő fogyasztót védi az a szabály is, miszerint a vállalkozást terheli annak bizonyítása, hogy a szerződési feltételt a felek egyedileg megtárgyalták. Fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben az általános szerződési feltétel és a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalta szerződési feltétel tisztességtelen voltát önmagában az is megalapozza, ha a feltétel nem egyértelmű.

2.2. A szerződési kockázatokat kétségtelenül megnöveli a *feltétel (condicio)* olyan jövőbeli, objektíve bizonytalan, a fél akaratától részben függő vagy teljesen független esemény, amelytől a felek a szerződés hatályának beállását vagy megszűnését teszik függővé.

A feltétel e jogi természetéhez kapcsolódik, hogy a fogyasztói szerződésben tisztességtelennek kell tekinteni pl. azt a kikötést, mely a vállalkozás teljesítését olyan feltételtől teszi függővé, melynek bekövetkezte kizárólag a vállalkozás akaratán múlik, kivéve, ha a fogyasztó jogosult a szerződéstől elállni vagy azt felmondani.

2.3. Az *elektronikus ügyletkötés, az internethasználat* elterjedése soha nem látott kaupit tárta ki a gazdasági-kereskedelmi tartalmú szerződések számára. Ezek a lehetőségek a vállalkozások és üzleti partnereik számára gyors szerződéskötést kínálnak, de nagymértékű rizikót is jelentenek.

A kereskedelmi forgalom tömeges méretekben használja az *elektronikus utat szerződések megkötésére*.⁷ A 2001. évi CVIII. törvény 2.§ b) pontja szerint *elektronikus útnak minősül* az elektronikus adatfeldolgozást, -tárolást, illetőleg -továbbítást végző vezetékes,

5 L. Ptk. 6:102. § (1) bek.

6 FAZEKAS Judit: *Az általános szerződési feltételek és tisztességtelen szerződési kikötések szabályozása a magyar jogban = Lex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábadý Tamás 70. születésnapja alkalmából*, szerk. CSEHI Zoltán, KOLTAY András, LANDI Balázs, POGÁCSÁS Anett, Pázmány Press, Budapest, 2014, 269–273.

7 A 2001. évi CVIII. törvény 2. § b) pontja szerint *elektronikus útnak minősül* az elektronikus adatfeldolgozást, -tárolást, illetőleg -továbbítást végző vezetékes, rádiótechnikai, optikai vagy más elektromágneses eszközök alkalmazása. A Ptk. szabályai az ilyen úton történő szerződéskötés esetei közül azokra terjednek ki, amelyek az elektronikus utat biztosító fél által használt webes felületen történő választási lehetőségek „kattintásos” igénybevitelével vezetnek el a szerződés létrejöttéig. Az e-mail, SMS, telefonbeszélgetés is elektronikus út, de a Ptk. rendelkezései – az elektronikus úton tett szerződési jognyilatkozat hatályossá válására vonatkozó rendelkezés kivételével – ezekre az „utakra” nem alkalmazhatók. BENKE, NOCHTA (szerk.): *i. m.*, 84–85.

rádiótechnikai, optikai vagy más elektromágneses eszközök alkalmazása. A Ptk. szabályai az ilyen úton történő szerződéskötés esetei közül azokra terjednek ki, amelyek az elektronikus utat biztosító fél által használt webes felületen történő választási lehetőségek „kattintásos” igénybevételével vezetnek el a szerződés létrejöttéig. Az e-mail, SMS, telefonbeszélgetés is elektronikus út, de a Ptk. rendelkezései az elektronikus úton tett szerződési jognyilatkozat hatályossá válására vonatkozó rendelkezés kivételével ezekre az „utakra” nem alkalmazhatók.

Az elektronikus úton történő szerződéskötés kockázatiságát mérséklő szabályokra feltétlenül szükség van. A Ptk. az elektronikus utat biztosító fél kötelezettségévé teszi, hogy a szerződéskötésre vonatkozó jognyilatkozatának megtételét megelőzően *a másik felet tájékoztassa:*

a) a szerződéskötés *technikai lépéseiről*;

b) arról, hogy a megkötendő szerződés *írásba foglalt szerződésnek minősül-e*, az elektronikus utat biztosító fél *rögzíti-e a szerződést*, továbbá hogy a szerződés utóbb *hozzáférhető lesz-e*;

c) azokról az *eszközökről*, amelyek az adatok elektronikus rögzítése során felmerülő *hibák azonosítását és kijavítását* a szerződési jognyilatkozat megtételét megelőzően *biztosítják*;

d) a szerződés *nyelvéről*; és

e) ha ilyen létezik, arról a szolgáltatási tevékenységre vonatkozó *magatartási kódexről* és annak *elektronikus hozzáférhetőségéről*, amelyet az elektronikus utat biztosító fél magára nézve kötelezőnek ismer el.

A felek közötti esetleges technikai különbségek, információs aszimmetria feloldása érdekében az elektronikus utat biztosító fél köteles az *általános szerződési feltételeit* olyan módon *hozzáférhetővé tenni*, amely lehetővé teszi a másik fél számára, hogy tárolja és előhívja azokat. Köteles megfelelő eszközökkel *biztosítani*, hogy a másik fél az adatok elektronikus rögzítése során felmerülő *hibákat szerződési jognyilatkozatának megtételét megelőzően kijavíthassa*. Ha e kötelezettségének nem tesz eleget, a másik fél szerződési jognyilatkozatát megtámadhatja.

Az elektronikus úton tett szerződési jognyilatkozat *akkor válik hatályossá, amikor* az a másik fél számára *hozzáférhetővé válik*. Az elektronikus utat biztosító fél köteles a másik fél szerződési jognyilatkozatának megérkezését elektronikus úton *késedelem nélkül viszszaigazolni*. A fél mentesül az ajánlati kötöttség alól, és a szerződés teljesítésére nem kötelezhető, ha a visszaigazolás a másik félhez nem érkezik meg késedelem nélkül.

2.4. A forgalom biztonsága azt követeli meg, hogy *a szerződő felek körülmények között járjanak el a szerződések megkötésénél, megfelelően mérjék fel a szerződésben rejlő kockázatokat, megfontoltan tegyék meg szerződési nyilatkozataikat*, hogy kölcsönösen biztonságosan a szerződések fennmaradásában. Meg kell akadályozni, hogy a megtámadási jogot bárki is az utólag valamilyen okból megbánt szerződéstől való szabadulás vagy pedig kedvezőbb szerződési feltételek kikényszerítésének eszközéül használja fel. Az együttműködés és a rendeltetésszerű joggyakorlás elveit a bíróság a megtámadás elbírálásánál is alkalmazza.

Nem támadhatja meg a szerződést az, aki a *feltűnő értékaránytalanságot felismerhet-e* vagy annak kockázatát vállalta. A Ptk. kimondja, hogy nem illeti meg a megtámadás

joga azt, aki az értékaránytalanság ismeretében kötötte meg a szerződést, vagy ha súlyos gondatlanság terheli az értékaránytalanság fel nem ismerése tekintetében, továbbá azt sem, aki az aránytalanság kockázatát tudatosan vállalta. A szerződő felek az esetlegesen később felismert feltűnő értékaránytalanságot ezáltal az üzleti kockázat körébe sorolják, amelyet mindegyik fél saját maga visel.⁸

2.5. Ha a szerződés hatályosságához jogszabály *harmadik személy beleegyezését vagy hatóság jóváhagyását teszi szükségessé, önmagában egy kockázat vállalása is*, mert a szerződés csak a beleegyezéssel vagy a jóváhagyással a szerződés megkötésének időpontjára visszamenőleg válik hatályossá.⁹ A szerződés *ex tunc* történő hatályosulásának további feltétele természetesen az, ha a felek szerződési akarata a beleegyezés, ill. a jóváhagyás megadásának időpontjában még fennáll.¹⁰ Számos jogszabály van, amely a felek szerződési és jognyilatkozat-tételi szabadságát akként korlátozza, hogy a felek konszenzusa által létrehozott szerződés hatályosságához harmadik személy beleegyezését vagy hatóság jóváhagyását követeli meg. E jogszabályok döntően közjogiak, közigazgatási jogiak, de találhatók ilyen normák a Ptk.-ban is.

A beleegyezésről vagy jóváhagyásról történő nyilatkozattételig, valamint a nyilatkozattételre megszabott határidő leteltéig a felek jogait és kötelezettségeit a függőben lévő feltétel szabályai szerint kell megítélni.

Amennyiben a harmadik személy a beleegyezést, ill. a hatóság a jóváhagyást nem adja meg, vagy akkor, ha a beleegyezésről vagy a jóváhagyásról a fél által a másik féllel közölt megfelelő határidőn belül nem nyilatkozik: a szerződés nem válik hatályossá.

2.6. A kockázatok nem csupán a szerződéskötés szakaszában, hanem *a teljesítés során* is felmerülnek. Így a *pénztartozás teljesítésének módja* körében a Ptk. a teljesítés helyén és idején érvényes pénznemet jelöli meg a teljesítés (a lerová) pénznemként, amikor kimondja, hogy a pénztartozást a teljesítés helyén és idején érvényben lévő pénznemben kell megfizetni (lerovó pénznem).¹¹ A más pénznemben meghatározott

8 Az adásvételi szerződés feltűnő értékaránytalanság címén történő megtámadása nem alapos, ha az eladó a szerződéskötés időpontjában tudatában volt az ingatlan valós forgalmi értékének, ennek ellenére – egyéb indokok miatt – a szerződéskötés mellett döntött, vállalva az alacsonyabb forgalmi értéken történő értékesítésből adódó veszteséget (BDT 2009. 2060). A szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő aránytalansága esetén az ajándékozási szándék az üzletszerű kapcsolatokban rendszerint nem a természetes személyek egymás közötti, hozzátartozói vagy baráti ismeretségen alapuló, gyakran alkalomhoz kötött, szívességi juttatásadományozást, annak köznapri értelmét jelenti, hanem annak van jelentősége, hogy a gazdálkodó szervezet üzleti megfontolásból – akár részben – ingyenes, azaz tudottan ellenérték nélküli vagyoni juttatásban kívánta-e részesíteni üzleti partnerét (BDT 2008. 1831).

A tartási szerződés nem támadható meg a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti feltűnő aránytalanság jogcímén, mert jellegénél fogva nem állapítható meg, hogy a szerződéskötéskor mi volt a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránya (BDT 2009. 2002). BENKE, NOCHTA (szerk.): *i. m.*, 103–104.

9 Ptk. 6:118. § (1) bek.).

10 EBH 2003. 940.

11 Példának okáért kétségtelen kockázattöbbletet jelent egy külföldi szállodai szoba lefoglalása esetén, ha a fizetés(lerová) az aktuális euróárfolyamon történik. Az idegen pénznemben fizetendő kártérítés – mint tőketartozás – után a kamat is ebben a pénznemben jár (BH 2006. 111). A Ptk. külön rendelkezéseket tartalmaz a fizetési késedelem szabályairól, és ezek a kamatra vonatkozó általános szabályokhoz hasonlóan a kötelmek közös rendelkezései

pénztartozást a teljesítés helye szerinti jegybank által a teljesítés idején meghatározott árfolyam – ha ilyen nincs, a pénzpiaci árfolyam – alapján kell átszámítani. Ha tehát különbözik a kirovó és a lerovó pénznem, a lerovó pénznemben akkora összeget kell a kötelezettnek a jogosult számára fizetnie, amely a kirovó pénznemben meghatározott pénztartozásnak a teljesítés helyén és idején megfelel.

2.7. A *késedelmi kamat* intézményéhez is köthetők kockázati sajátosságok, mert a késedelmi kamat a törvény által megszabott *kárátalány*, amely annak az elmaradt jövedelemnek a kompenzálására szolgál, amelyet a fél a késedelmesen kifizetett összeg kockázat nélküli befektetésével biztonsággal elérhetett volna. A késedelem általános következménye pénzkövetelésnél a kamatfizetési kötelezettség. A kötelezett tehát bármilyen lejárt, esedékessé vált pénztartozása után a fizetési határidő elmulasztásától, azaz a késedelembe esés időpontjától kezdődően késedelmi kamatot köteles fizetni. Ez a késedelmének a szankciós kockázata.¹²

A Ptk. 6:122. §-a szerint a teljesítéssel a kárveszély – ha a kódex eltérően nem rendelkezik – a másik félre száll át. Aki a kárveszély viselésére köteles, ő köteles viselni

között szerepelnek. A 6:48. § (1) bekezdése szerint pénztartozás esetén a kötelezett a késedelembe esés időpontjától kezdődően a késedelemmel érintett naptári félév első napján érvényes jegybanki alapkamattal – idegen pénznemben meghatározott pénztartozás esetén az adott pénznemre a kibocsátó jegybank által meghatározott alapkamattal, ennek hiányában a pénzpiaci kamattal – megegyező mértékű késedelmi kamatot köteles fizetni, akkor is, ha a pénztartozás egyébként kamatmentes volt.

12 A késedelmi kamat a jogosultat akkor is megilleti, ha a bíróság határozata az adóst annak fizetésére kifejezetten nem kötelezi. Így akkor, ha a kölcsönszerződésben a kötelezett teljesítésének időpontja dátumszerűen meg van jelölve, a határidő lejártát követően a kötelezett késedelmé – a jogosult felszólítása nélkül is – beáll, késedelem beálltával pedig érvényesülnek a késedelem jogkövetkezményei, így a késedelmi kamat fizetésére vonatkozó kötelezettség is (BH 2002. 322).

A késedelmi kamatfizetési kötelezettség független attól, hogy a pénz használata a késedelembe esésig ingyenes vagy visszerthes volt-e. Ha a jogosultnak a késedelembe esés időpontjáig kamat jár, a kötelezett a késedelembe esés időpontjától e kamaton felül a késedelemmel érintett naptári félév első napján érvényes jegybanki alapkamat – idegen pénznemben meghatározott pénztartozás esetén az adott pénznemre a kibocsátó jegybank által meghatározott alapkamat, ennek hiányában a pénzpiaci kamat – egyharmadával megegyező késedelmi kamatot, de összesen legalább a 6:48. § (1) bekezdésben meghatározott kamatot köteles fizetni. Ha tehát a kötelezett – akár szerződés, akár jogszabály alapján – a pénztartozás után eleve kamat fizetésére köteles, és a pénzfizetési kötelezettség teljesítésével késedelembe esik, akkor az ügyleti és késedelmi kamatot is magában foglaló „vegyes” kamatot kell fizetnie. Ennek a vegyes kamatnak a mértéke pedig az eredeti (kikötött) kamat és – ezen felül – a jegybanki alapkamat egyharmadával megegyező késedelmi kamat együttes (növelt) összege, de legalább a törvényes késedelmi kamatláb mértéke. A kamat számításakor a késedelemmel érintett naptári félév első napján érvényes jegybanki alapkamat irányadó az adott naptári félév teljes idejére.

A kamatfizetési kötelezettség független attól, hogy a késedelem a kötelezettnek felróható-e vagy sem (EBH 2003. 961). Az adózó és az adóhatóság között azonban nem áll fenn polgári jogviszony, így nem a Ptk., hanem a 2003. évi XCII. törvény szabályai az irányadóak az adóhatóság késedelmes tőke visszatérítésére (BH 2010. 200).

A pénztartozás késedelmes teljesítése esetére kikötött kötbérre is a késedelmi kamat szabályait kell alkalmazni.

a dologban beállott azon kárt, amelynek megtérítésére senkit sem lehet kötelezni.¹³ A polgári jogban kétségtelen ez a leglátványosabb kockázatátvállalás.

2.8. *A fedezeti szerződés: fedezeti vétel és eladás kockázatminimalizáló jellegéről (kárenyhítési kötelezettség).* Ha a szerződésszegő fél partnere fedezeti szerződést köt, *kártérítési* formájában követelheti a szerződésszegő kötelezettől az eredeti szerződés és a fedezeti szerződés ellenértéke közötti különbséget, igényelheti továbbá a fedezeti szerződés megkötéséből eredő költségeit is.¹⁴

2.9. A kockázatok mérséklését szolgáló felek által választható *szerződést biztosító mellékkötelezettségek* említése különösen fontos, mert a szerződést biztosító mellékkötelezettségekben való megállapodás elvi lehetősége a gyakorlatban a szerződő felek erőviszonyától, alkupozíciójától, kockázatvállalási hajlamától is függ. A gazdasági erőfölény, a piaci kereslet-kínálat alakulása meghatározó lehet abban, hogy a jobb pozícióban lévő fél vállal-e egyáltalán ilyen mellékkötelezettséget, és ha vállal is, milyen tartalommal, illetve a kevésbé jó helyzetben lévő fél a szerződés megkötése érdekében

13 Mezőgazdasági termékértékesítési szerződés esetén például a teljesítés helye a gazdálkodó termelő telephelye, és a terméknek a megrendelő vagy megbízottja által – kifogás nélkül – a telephelyen történt átvételével a kárveszély viselése átszáll a megrendelőre (BH 1996. 543). A teljesítést követően a jogosult által végzett felrakodás közben az állatokat ért sérülések vonatkozásában a kárveszély már a jogosultra szállt át (BH 1996. 527). Ha a szállító a szolgáltatás tárgyának a fuvarozó részére való átadásával teljesített, a kárveszély – amennyiben a törvény kivételt nem tesz – a megrendelőre szállt át. A szállító azonban felelős azért a kárért, amelyet azzal okozott, hogy a küldeménynek a vasúti kocsiba való berakása során nem gondoskodott a rakomány biztos elhelyezéséről és az ehhez szükséges eszközökről (BH 1992. 779). Fuvarozási rendellenesség nélkül bekövetkezett vasúti töréskár esetében a kár viselése tárgyában való megalapozott döntés végett egyrészt azt kell vizsgálni, hogy melyik felet terhelte a fuvarozás alatt a kárveszély, másrészt pedig azt, hogy kellő gondossággal történt-e a küldeménynek a vasúti kocsiba való berakása (BH 1986. 200).

A Ptk. 6:156. § (3) bekezdése átvételi késedelem esetén is a jogosultra telepíti a kárveszélyt, a 6:109. §-a szerint pedig az érvénytelen szerződés alapján nyújtott szolgáltatással is átszáll a másik félre a kárveszély. A Ptk. tehát kivételt tesz az általános kárveszélyviselési szabály alól, amely szerint a veszély a teljesítéssel száll át a kötelezettől a jogosultra. Ami az érvénytelen szerződéseket illeti, a szerződő felek egyenlőtlen jogi helyzetének elkerülése érdekében rendelkezik úgy a törvény, hogy a kárveszély a szolgáltatás nyújtásával a szerződés érvénytelensége (azaz a tulajdonosi pozíció változatlanlansága) ellenére átszáll a másik félre, és neki kell viselnie a dologban bekövetkezett olyan károkat, amelyek viselésére mást nem lehet kötelezni. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a dologszolgáltatás jogosultja (tipikusan: a vevő) nem követelheti vissza – az egyébként visszatéríthető – pénzszolgáltatást, ha ő – a dolog vétlen elpusztulása következtében – a kapott dolgot nem tudja visszaadni. A jogosult átvételi késedelme esetén pedig a szerződésszegésének – egyik – jogkövetkezménye a kárveszély átszállása.

Ha az eladó az adásvétel tárgyát képező ingatlan birtokát a vevő tulajdonjogának az ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzése előtt a vevőre átruházza, a vevő a birtokátruházás napjától kezdve viseli a dologban beállott azon kárt, amelynek megtérítésére senkit sem lehet kötelezni (6:217. §). Ha az eladó vállalkozás és a vevő fogyasztó, és az eladó vállalja a dolog vevőhöz történő eljuttatását, a kárveszély akkor száll át a vevőre, amikor a vevő vagy az általa kijelölt harmadik személy birtokba veszi a dolgot. A kárveszély azonban a fuvarozónak történő átadáskor átszáll a vevőre, ha a fuvarozót a vevő bízta meg, feltéve, hogy a fuvarozót nem az eladó ajánlotta (6:219. §).
14 A bíróságok fedezeti szerződéskötés nélkül is tényleges kárként ismerik el a szerződéses ár és a szerződés megszűnésének időpontjában irányadó piaci ár különbségét, feltéve, hogy a szerződés tárgyának van tőzsdei vagy más mértékadó piaci ára (BH 2004. 191).

kénytelen-e ilyen mellékkötelezettséget vállalni. A Ptk. a szerződéses pozíciók megerősítése körében, de nyilvánvaló kockázatcsökkentő hatásaikat is elismerve szabályozza *a foglaló, a kötbér és a jogvesztés kikötése jogintézményeit*, mint amelyek – erre vonatkozó kifejezett jogszabályi rendelkezés hiányában – csak a felek megegyezése révén válhatnak a szerződés tartalmává.

A szerződésszerű magatartás tanúsítására irányuló szándék, a teljesítőkészség – e szabadsággal élve – erősíthető, fokozható, ha a felek további, a kötelezettségét megszegőre nézve *súlyosabb joghátrányok alkalmazásában állapodnak meg*, amelyek a törvényből eredendően fakadó szankciók mellett (esetleg helyett, mint pl. a teljesítés követelése helyett megíjásulási kötbér a 6:186. § (1) bek. szerint) érvényesülhetnek.

A szerződést biztosító mellékkötelezettségekben való megállapodás elvi lehetősége a gyakorlatban a szerződő felek erőviszonyától, alkupoziójától, kockázatvállalási hajlamától is függ. A gazdasági erőfölény, a piaci kereslet-kínálat alakulása meghatározó lehet abban, hogy a jobb pozícióban lévő fél vállal-e egyáltalán ilyen mellékkötelezettséget, és ha vállal is, milyen tartalommal, illetve a kevésbé jó helyzetben lévő fél a szerződés megkötése érdekében kénytelen-e ilyen mellékkötelezettséget vállalni. A foglaló, a kötbér és a jogvesztés kikötése is a felek konszenzusa révén válik a szerződésük tartalmává. A felek formálisan egyenlő pozíciója a gyakorlatban sokszor „egyensúlyhiányos”, ami az egyik fél számára kedvező kikötések másik általi elfogadtatásában is megnyilvánulhat. A bíróság a megerősítő szankció túlzott mértékét *hivatalból nem* veheti figyelembe és nem mérsékelheti. Kereseti *kérelem alapján* járhat el. A perben a mérséklés alapjául szolgáló körülményeket a mérséklést kérő félnek kell feltárnia és bizonyítania.

2.10. A *kezesség* egy olyan szerződési biztosíték, amely a tartozás fedezetét is védi. Az adós vagyona mellett (mögött) a kezes vagyona az, ami a jogosult számára követelése kielégítési alapjául együttesen szolgál, ha van kezesi biztosíték. Minden olyan ügylet, amely egy jogosulti követelés kielégítését a törvényben foglalt követelmények szerint megíjásítja akárcsak részben is, fedezetelvonást jelent. Ezt a kódex fedezetelvonó szerződésre irányadó általános rendelkezése is jól szemlélteti.¹⁵ A kezesség a kezes részéről egy saját döntésen nyugvó kockázatvállalás, mert nehezen belátható, hogy a helytállási kötelezettsége egyáltalán aktiválódik-e. Egy főkötelezettséget feltételez, amelynek teljesítése a jogosult oldaláról nézve bizonytalanságokat is hordoz, ezért a követelés megtérülésének rizikóját csökkenteni szükséges. Ennek egyik eszköze,

15 I. a konjunktív jogszabályi feltételek a szerződések fedezetelvonó jellegének bíróságok általi megállapítására vonatkozóan:

1. a szerződés megkötésének időpontjában az alperes rendelkezett-e a szóban forgó ingatlannal (egyéb dolog, jog, követelés, egyéb vagyontömeg) tulajdoni illetőségét meghaladóan a felperes követelésének kielégítésére alkalmas egyéb fedezettel;
2. a szerző fél rosszhiszeműsége (tudattartalma);
3. a szerződés tárgyát képező szolgáltatások értékviszonyai (ingyenesség vagy részbeni ingyenesség);
4. a fedezetelvonás megállapításának előfeltétele annak vizsgálata is, hogy a kötelezett egyéb vagyona fedezetet nyújt-e a jogosult követelésére, illetőleg a fedezetelvonó szerződés következtében a résztvevők vagyoni előnyhöz jussanak. Pécsi Ítéltábla Pf. III. 20732/2011/5. ítélete:

személyes biztosítéka a kezesség.¹⁶ A kezesség dogmatikai természete szerint kockázatmérséklő személyi biztosíték, egy szerződést biztosító mellékkötelezettség-vállalás, amelynek eredményeként a hitelező a követelését nemcsak a főkötelezettől, hanem a biztosítékot nyújtó kezestől is követelheti.¹⁷ A kötelem megszilárdítása azáltal, hogy az adós kötelezettségének teljesítéséért más is helytállást vállal, vagy a teljes vagyonával (tipikus vonás), vagy csak a kezesi szerződésben foglalt mértékig. A kezesség tradicionálisan igazolható funkciója, hogy biztosítékot nyújt a hitelező számára arra az esetre, ha az adós nem hajlandó vagy nem képes teljesíteni, mert fizetéseképtelenné válik.¹⁸

A kezesség előnye a hitelező számára, hogy mérsékli a megtérülésének kockázatát, mert a kezes átvállalja tőle az adós fizetéseképtelenségének rizikóját, de kedvező az adós számára is, hiszen a kezesi személyéhez kapcsolódó vagyontömeggel megnő a fedezeti vagyon. Egyszerre tehát két érdeket is szolgál: egyfelől az adós fizetéseképtelensége esetére a hitelező vagyoni biztonságát, de szolgálja az adós érdekeit is, mert enélkül kizárná magát a hitelfelvétel lehetőségéből.¹⁹ A kezesség tartalmát, azaz a felek egymással szembeni jogait és kötelezettségeit, a kockázatvállalás határozza meg. Fontos hangsúlyozni, hogy a kezesség teremtette jogi helyzetben minden érintett tekintetében a kockázatvállalás szükségszerűen fennáll.

Adódik az a kérdés, hogy milyen kockázattompító garanciákat lehet beépíteni egy kezesi szerződésbe? Jó példaként szolgálhat ehhez a banki hitelezési gyakorlat, amelynél a dologi biztosítékok mellett (zálogjogóvadék) a kezesség is mint a teljesítés fedezetének személyi biztosítéka is gyakran alkalmazásra kerül. A banki hitelezési gyakorlatban a készfizető kezesi szerződésekben tipikusan kikötésre kerül, hogy a kezes kötelezettségvállalása teljesítésére megfelelő vagyonát megőrzi, értékét nem csökkenti, nem tesz semmi olyan intézkedést, amely a kezességből származó kötelezettség teljesítését veszélyezteti. Általában a készfizető kezesség esetében tapasztalható kikötés, hogy a kezes a teljes vagyonával vállal kezesi kötelezettséget a kötelezett tartozása biztosítékaként. Ebből kiindulva a készfizető kezes vagyoni helyzetét a kezesi szerződés megkötésekor, majd a követelés átruházások alkalmával is a jogosultak megvizsgálják, ezzel is csökkentve a hitelezés kockázatát is.

Kell-e vizsgálnia a követelés mindenkorai jogosultjának a Ptk. 6175. §. (5). bekezdése, illetőleg a 6:193. §. (2) és (3). bekezdése alapján e körülményt? Megítélésem szerint, ha a követelés átruházására vonatkozó ügyletekben a felek úgy rendelkeztek, hogy „a követelés a hozzá kapcsolódó összes joggal és biztosítékkal” kerül átruházásra, abból az következik, hogy az átruházott kezesi vagyon megíúsíthatja a jogosult kielégítési alapját. Ez óriási kockázatot jelent a jogosult számára. Ennek fő veszélye az ingyenes átruházás

16 A német BGH egy 1997-es döntésében fogalmazta meg így a kezesség jogosult kockázatát mérséklő funkcióját.

17 VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog. Általános rész*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019, 173, 425. pont.

18 A kezesség már a római magánjogban is a kötelem biztosítékaül szolgált. Ahogy Marton Géza találóan fogalmaz: „a hitelezőnek érdekében áll a teljesítést mindkét irányban: az adós vonakodása, vagy az ő fizetéseképtelensége ellen biztosítani”. MARTON Géza: *A római magánjog elemei*, Budapest, 1961, 230.

19 BENEDEK Ferenc: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog*. Institutiones Juris, JPTE ÁJK, Pécs, 1995, 21.

esetén látható be leginkább. A jogszavatossági kötelezettséggel összefüggésben idézett rendelkezés figyelembevételével véleményem szerint a követelés megszerzője jogai szempontjából közömbös, hogy tudott vagy tudhatott volna az ajándékozási ügyletekről, mert a kezességgel biztosított követelés esetén a biztosítékot nyújtó készfizető kezes vagyona a követelés megtérülésének ugyanúgy fedezete, mint az adós vagyona.

Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a követelésvásárlásra vonatkozó ügyletek esetében a *del credere* kockázat (a követelés behajthatóságának a kockázata) igen magas, ezért amikor a követelés megvásárlásáról hoznak meg a piaci szereplők egy üzleti döntést, akkor abban annak a lehetősége is benne van, hogy a követelésnek a behajtása nem lesz sikeres. Törekedni kell tehát arra, hogy minimalizálni lehessen a kockázatokat. Ennek egyik eszköze lehet a biztosítékokra is kiterjedő bonitásvizsgálat. Amennyiben ez elmarad az egymást követő jogosultak részéről, akkor ennek a kockázatát ők kell hogy viseljék. Az ezzel kapcsolatos esetleges jogszavatossági igényeket egyébként az egyes követelésátruházási szerződésekkel kapcsolatosan lehetne értelmezni, azoknak harmadik személyek irányába nincs joghatálya.

Megítélésem szerint mostanában a gyakorlatban két elterjedt kezességvállalás esetében mutatható ki különösen nagyfokú kockázat.

Az egyik a gazdasági magánjogban, egészen pontosan a gazdasági társaságok üzleti tevékenységével összefüggésben vált gyakorivá. A gazdasági társaságok tartozásainak biztosítása érdekében a hitelezők biztonságát jelenti az is, ha akár a tag, akár a vezető tisztségviselő a tartozásért kezesi kötelezettséget is vállal a magánvagyonával.²⁰ Ez különösen azzal együtt figyelemre méltó, hogy a tagoknak a helytállási kötelezettsége mögöttes, míg a kezes helytállási kötelezettsége – a sortartó kezességet és a kártalanító kezességet ide nem értve – az adós kötelezettségével ugyan járulékosan, de azonos szintű és mértékű (készfizető kezes). A tagok és vezető tisztségviselők társaság tartozásaiért való helytállására vonatkozó szabályok ismeretében a felelősség szempontjából érdekes helyzetet teremthet, amennyiben a vezető tisztségviselő vagy a korlátolt felelősségű tag kezesként vállal helytállást a társaság tartozásaiért.

Kezességi szerződés alapján a korlátolt felelősségű tag vagy a vezető tisztségviselő mint kezes a Ptk. gazdasági társaságokra irányadó helytállásra vonatkozó szabályai-val ellentétben arra vállal kötelezettséget a jogosulttal szemben, hogy ha a kötelezett nem teljesít, a saját vagyonával maga fog a jogosultnak teljesíteni.²¹ Ebben az esetben a szigorú vagyoni elkülönültség, a tagi korlátolt felelősség és a vezető tisztségviselő-re vonatkozó helytállási szabályok is áttörésre kerülnek a kezességi szerződés által.²² A tag, illetve a vezető tisztségviselő önként vállalt helytállási kötelezettségével a társaság fizetéseképtelensége esetén teljesíti azokat a kezességi szerződésben vállalt tartozásokat, amelyeket a társaság vagyoni helyzetére figyelemmel nem tud megfizetni.

A tag, illetve vezető tisztségviselő, társaság helytállási kötelezettsége a társaság ki nem elégített tartozásaiért készfizető kezességi szerződéskötése esetén szigorúbb.

20 Lásd a téma részletesebb kifejtését LÉNÁRDNÉ MALETICS Borbála: *A vezető tisztségviselői és a tagi státusz összefüggései a gazdasági társaságokban*, Igazságügyi Minisztérium Pályázat a Doktoranduszok Támogatására, 2021, kézirat, 9–10.

21 Ptk. 6:416. § (1).

22 LÉNÁRDNÉ MALETICS Borbála: *i. m.*, 10.

A sortartás kifogása nem illeti meg a társaság tartozásaiért készfizető, kezességet vállaló tagot vagy vezető tisztségviselőt, ha a követelés társaságtól való behajtása a cég telephelyének vagy székhelyének megváltozása következtében lényegesen megnehezült, ha a jogosult a társasággal szembeni egyéb követelése behajtása végett végrehajtást vezetett a társaság vagyonára, és a végrehajtás során a követelés nem nyert kielégítést; vagy a társaság csődeljárásban fizetési haladékot kapott vagy ellene felszámolás indult.

A tagi kezességvállalás (ha van) a tagi mögöttes társasági jogi helytállási kötelezettséghez képest, amely a létesítő okiratban vállaltak alapján, törvényi megerősítéssel áll fenn, és egy követelésre koncentrált jogi helyzetet teremt a kezesi szerződés létrejöttével. Ebbéli jellegzetessége folytán *sui generis* tagi kötelezettség keletkezik a kezességvállalással, amely tehát nem azonos a tag társasági jogon alapuló mögöttes helytállási kötelezettségével, amely a társaság vagyonát meghaladó tartozásokért áll fenn. Amennyiben a kezességet vállalónak a gazdasági fejlesztéséhez hitelre van szüksége, úgy ennek kockázata felmérésében a vezető tisztségviselőnek van leginkább szerepe. Ha ezt a kockázatot helyesen méri fel, úgy az ő esetleges kezesként történő fedezetvállalása is illeszkedik a közreműködése által felvett társasági hitel visszafizetésének garanciáihoz. Amennyiben ennek az inverze igaz, akkor a vezető tisztségviselő vélhetően mindent megtesz a kezességvállalása aktiválódása megakadályozására. A jogosult oldaláról vizsgálva e problémakört, úgy tűnik, hogy a vezető tisztségviselő kezesi kötelezettségének biztosításával a követelés megtérülésének nagyobb esélyét látják a hitelezők, és kockázatuk feltétlen csökkentése érdekében ragaszkodnak ehhez a biztosítékhoz.

Irodalomjegyzék

1. BENEDEK Ferenc: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog*, Institutiones Juris, JPTE ÁJK, Pécs, 1995.
2. BENKE József, NOCHTA Tibor (szerk.): *Magyar polgári jog. Kötelmi jog I*, Dialóg Campus Kiadó, 2017
3. BOÓC Ádám: *Megjegyzések a Covid-19 hatásairól a magyar szerződési jogban különös figyelemmele a vis maior fogalmára*, Glossa Iuridica 7, 2020/Különszám, 85–94.
4. EMMERICH VOLKER: *Das Recht der Leistungstörungen*, 3. Auflage, C.H. Beck, Bayreuth, 1990.
5. FAZEKAS Judit: *Az általános szerződési feltételek és tisztességtelen szerződési kikötések szabályozása a magyar jogban = Lex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*, szerk. CSEHI Zoltán, KOLTAY András, LANDI Balázs, POGÁCSÁS Anett, Pázmány Press, Budapest, 2014.
6. LÉNÁRDNÉ MALETICS Borbála: *A vezető tisztségviselői és a tagi státusz összefüggései a gazdasági társaságokban*, Igazságügyi Minisztérium Pályázat a Doktoranduszok Támogatására, 2021. Kézirat.
7. MARTON Géza: *A római magánjog elemei*, Budapest, 1961.
8. NOCHTA Tibor: *Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság? Jog – Állam – Politika*, 2011/2.

9. VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog. Általános rész*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019.
10. VÉKÁS Lajos, GÁRDOS Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz II*, Wolters Kluwer Hungary Kiadó, 2020.
11. Günter WEICK: *Force majeure*, Zeitschrift für Europäischen Privatrecht.